

Adam Jaskólski

Uniwersytet Warszawski

a.jaskolski@uw.edu.pl

Paralelne konstrukcje przyczynowe w gwarze staroobrzędowców w Polsce oraz w języku białoruskim i jego gwarach

Na ziemię dawnej Rzeczypospolitej rosyjscy staroobrzędowcy zaczęli migrować już pod koniec XVII wieku, czyli w pierwszych dziesięcioleciach po rozłamie w Rosyjskim Kościele prawosławnym, natomiast największe nasilenie przyływu staroobrzędowców na wspomniane tereny miało miejsce pod koniec wieku XVIII¹. W oparciu o badania rosyjskiej gwary staroobrzędowców zamieszkających na terenie dzisiejszej Polski Iryda Grek-Pabisowa ustaliła, że ich przodkowie pochodzili przede wszystkim z obszaru pskowskiego i nowogrodzkiego, a więc z terenów położonych najbliżej dawnej granicy Polski².

Badacze mówią o istnieniu trzech skupisk staroobrzędowców na terenie dzisiejszej Polski. Są to następujące ośrodki: suwalsko-sejneński, augustowski oraz mazurski³. Obecnie w północno-wschodniej Polsce znajduje się najbardziej zachodnia strefa funkcjonowania gwar staroobrzędowców⁴. W strefie tej istnieje gwara staroobrzędowców mieszkających w trójkącie Suwałki – Sejny – Augustów oraz zanikająca już gwara mazurskich staroobrzędowców, których historia wiąże się z migracją w latach 30. XIX w. części suwalskich starowierców do Prus Wschodnich⁵. Obecnie całkowita liczba staroobrzędowców mieszkających w Polsce wynosi nie więcej niż 1000 osób, przy czym około 90% z nich zamieszkuje województwo podlaskie⁶. Stefan Grzybowski zauważa, że w regionie augustowskim i suwalskim, mimo malejącej liczby

¹ I. Grek-Pabisowa, *Rosyjska gwara staroobrzędowców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Wrocław 1968, s. 167.

² *Ibidem*, s. 12.

³ I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 6; A. Zielińska, *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, Warszawa 1996, s. 28.

⁴ С. Гжибовский, *К вопросу о диалектной общности русского говора старообрядцев в Польше и русских говоров Прибалтики*, „Slavistica Vilmensis” 2017, t. 62, s. 152.

⁵ *Ibidem*.

⁶ M. Głuszowski, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń 2011, s. 26.

staroobrzędowców, wciąż używa się gwary w komunikacji sąsiedzkiej i rodzinnej, szczególnie w Gabowych Grądach i Borze, czyli dwóch homogenicznych wsiach starowierskich w Polsce. Można zatem mówić o istnieniu wspólnoty komunikacyjnej nosicieli badanej gwary¹.

Sytuację językową staroobrzędowców zamieszkujących ziemie dzisiejszej Polski I. Grek-Pabisowa określiła jako wyspę gwarową, czyli stan, w którym nosiciele gwary, przebywając w obcym otoczeniu językowym, są oderwani od językowej ojczyzny². Przed II wojną światową staroobrzędowcy zamieszkujący ziemie polskie tworzyli hermetyczne wspólnoty, stronili od kontaktu ze światem zewnętrznym, mieszkali w enklawach i stosunkowo rzadko obcowali z Polakami³. Stanowili oni mniejszość etniczną, wyznaniową, kulturową i językową. Dzięki tej hermetyczności zdołali zachować swój język – rosyjską gwarę, którą badacze zaliczają do tzw. grupy pskowskiej, czyli grupy zachodnich środkowowielkoruskich gwar akających⁴. Oderwanie od rosyjskiej ojczyzny językowej spowodowało, że w gwarze „polskich” starowierców zachowały się dawne cechy gwarowe. Na podstawie analizy tekstów gwarowych nagranych w latach 60. i 70. XX w. I. Grek-Pabisowa wyróżniła w badanej gwarze szereg cech charakterystycznych dla gwar pskowskich i nowogrodzkich⁵. Część z nich zachowała się do dziś, np.: silne jakanie (np. *в лясѹ, рякѹ*), wymowa protetycznej spółgłoski [v] (np. *вѹлицѹ, вѹзера*), wyrównanie tematów wielu czasowników (np. *мочь: маѹ, мѹгеш, мѹжет, бѹжатъ: бѹѹ, бѹѹиш, бѹѹит* itd.), stopień wyższy przymiotników i przysłówków tworzony przy pomocy sufiksu *-ошѹ-* (np. *лягѹшѹ*), końcówka *-ам* w narzędniku liczby mnogiej rzeczowników (np. *с нѹмѹам, с бѹбѹам*), identyczna forma dopełniacza, celownika i narzędnika liczby pojedynczej u rzeczowników rodzaju żeńskiego na *-а* (np. *рякѹ, к рѹкѹ, на рѹкѹ*), powszechne stosowanie imiesłowów przysłówkowych uprzednich z sufiksami *-шы, -вшы, -ччы* w funkcji orzeczenia (naпр. *ѹ радѹвшы в 1923 гадѹ; а нѹ были абѹдалжѹвшы; в мѹршы был*).

Później jednak wspólnota stopniowo zaczęła się otwierać na świat zewnętrzny. Wraz ze zmianami cywilizacyjnymi, społecznymi i demograficznymi stopniowej transformacji ulegał tryb życia starowierców, ich kultura, stosunek do religii, do swojej grupy, jej wartości, jak również stosunek do własnej odrębności⁶. Zauważalnym zmianom podlegał również ich tradycyjny dialekt. Wskutek coraz częstszego kontaktu z Polakami nasilał się bowiem

¹ С. Г ж и б о в с к и й, *К вопросу...*, s. 152.

² I. G r e k - P a b i s o w a, *Próba określenia wspólnych cech rozwojowych gwar rosyjskich w otoczeniu obcojęzycznym* [w:] *Staroobrzędowcy: szkice z historii, języka, obyczajów*, red. I. Grek-Pabisowa, Warszawa 1999, s. 69–79.

³ M. Z i ó ł k o w s k a, *Nieoficjalny system nazewniczy staroobrzędowców z Gabowych Grądów i Boru* [w:] *Współczesne badania nad kulturą, literaturą i językiem rosyjskim*, red. D. Paśko-Konecniak, Toruń 2012, s. 451.

⁴ I. G r e k - P a b i s o w a, *Rosyjska gwara...*, s. 167.

⁵ *Ibidem*.

⁶ M. Z i ó ł k o w s k a, *op. cit.*, s. 451.

(і wciąż się nasila) wpływ języka polskiego na badaną gwarę. Interferencja występuje na wszystkich poziomach gwarowego systemu: fonetycznym (przede wszystkim w zakresie konsonantyzmu), syntaktycznym, najsilniej język polski wpłynął na gwarowy system leksykalny, w mniejszym zaś stopniu na system morfologiczny¹.

S. Grzybowski aktualny stan badanej gwary określa jako hybrydyzację, czyli:

<...> смешение двух языковых систем в таком виде, когда одна из них составляет основную структурную базу для функционирования элементов как первой, исконной системы (т. е. системы родного языка), так и системы вторичной, чужой, которая со временем начинает играть всё большую роль в возникающем этнолекте, который подчас становится непонятным для тех, кто знал и понимал исходное состояние. Именно такой процесс происходит в исследуемом говоре, где русская диалектная база псковского типа постепенно приобретает польское фонетическое, лексическое, идиоматическое и фразеологическое наполнение. Исконно псковской с некоторыми белорусскими примесями остаётся морфологическая система вместе с явлениями, зависящими от неё <...>. Эти явления и составляют тот формально-грамматический каркас, который позволяет утверждать, что возникающий говор является русским².

¹ O wpływie języka polskiego na badaną gwarę szczegółowo patrz m. in.: M. G ł u s z - k o w s k i, *op. cit.*; D. P a ś k o - K o n e c z n i a k, *Kilka uwag o wpływie języka polskiego na składnię rosyjskiej gwary старообрядцев z Gabowych Grądów i Boru* [w:] *Słowianie w Europie: historia, kultura, język*. 3, red. K. Pietrzycka-Bohosiewicz, A. Wawrzyńczak, B. Gołąbek, Kraków 2008, s. 431–438; D. P a ś k o - K o n e c z n i a k, *Wpływ języka polskiego na zasób leksykalny rosyjskiej gwary старообрядцев w ośrodku augustowskim* [w:] *Studia i szkice slawistyczne X. Słowianie wschodni na emigracji. Literatura, kultura, język*, red. B. Kodzis, M. Giej, Opole 2010, s. 475–479; D. P a ś k o - K o n e c z n i a k, *Hybrydy językowe w rosyjskiej gwarze старообрядцев w ośrodku augustowskim* [w:] *Nowe Języki. Studia z zakresu kreolizacji języków i kultur*, red. W. Kuligowski, Poznań 2010, s. 95–102; D. P a ś k o - K o n e c z n i a k, *Wpływ polszczyzny na zasób leksykalny polskiej gwary старообрядцев na Suwalszczyźnie*, Toruń 2011; D. P a ś k o - K o n e c z n i a k, *Wpływ języka polskiego na idiomatykę rosyjskiej gwary старообрядцев na Suwalszczyźnie* [w:] *Dialog kultur. Języki wschodniosłowiańskie w kontakcie z polszczyzną i innymi językami europejskimi*, red. J. Mędelńska, E. Titarenko, Bydgoszcz 2013, s. 49–57; D. P a ś k o - K o n e c z n i a k, *Słownik zapożyczeń polskich w rosyjskiej gwarze старообрядцев z regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń 2016; С. Г ж и б о в с к и, *Гибридизация русского старообрядческого говора в Польше*, „*Studia Rossica Posnaniensia*” 2010, nr XXXV, s. 70–71; A. J a s k ó ł s k i, *Недостатки и достоинства разных типов транскрипции при записи говора старообрядцев в Польше*, „*Acta Baltico-Slavica*” 2015, nr 39, s. 174–185; A. Я с к у л ь с к и, *Влияние польского языка на семантику, синтаксис и прагматику предлогов в речи старообрядцев, проживающих в Польше*, „*Slavistica Vilnensis*” 2017, nr 62, s. 189–205; A. Я с к у л ь с к и, *Предложно-падежные конструкции с временным значением в говоре старообрядцев, проживающих в Польше* [w:] *Славянские чтения XII*, red. A. Stankevica, Daugavpils 2018, s. 41–53; A. Я с к у л ь с к и, A. Павлячик, *Союзы в русском говоре староверов Польши* [w:] *Staroprawosławie wczoraj i dziś*, red. A. Jaskólski, Warszawa–Toruń 2018, s. 131–152.

² С. Г ж и б о в с к и, *Гибридизация русского...*, s. 67–76.

Jak już wspominaliśmy, staroobrzędowcy mieszkający obecnie w Polsce są dwujęzyczni. W życiu codziennym używają rosyjskiej gwary lub języka polskiego w zależności od sytuacji, w której ma miejsce komunikacja. Trudno jednoznacznie ustalić, jaki rodzaj dwujęzyczności reprezentują „polscy” staroobrzędowcy. Michał Głuszkowski i Dorota Paśko-Konecniak dwujęzyczność tę określają mianem bilingwizmu połączonego z dyglosją: „Poruszając się między pojęciem ścisłego bilingwizmu a dyglosją i próbując ustalić różnice pokoleniowe i społeczne tych zjawisk oraz powiązanie ich z pojęciem świadomości językowej ich nosicieli, można stwierdzić, że w przypadku rosyjskiej gwary staroobrzędowców mamy do czynienia z pewnym rodzajem dwujęzyczności, a mianowicie bilingwizmem o charakterze dyglosyjnym, a nie z czystym bilingwizmem”¹.

Wybór języka w badanej społeczności w znacznym stopniu zależy od sfery aktywności życiowej i sytuacji, w której ma miejsce komunikacja. Dotyczy to przedstawicieli wszystkich pokoleń. W starszym pokoleniu gwary używa się w życiu prywatnym, rodzinnym i sąsiedzkim. W przypadku przedstawicieli średniego i młodego pokolenia to język polski, a nie rosyjska gwara pełni najważniejszą funkcję komunikacyjną². Z punktu widzenia aktualnego stanu dwujęzyczności „polskich” staroobrzędowców ważne jest również to, że u przedstawicieli kolejnych pokoleń można zaobserwować coraz niższy poziom władania rosyjską gwarą. Ponieważ przedstawiciele średniego i młodego pokolenia starowierców mieszkających w Polsce w zdecydowanej większości uczą się lub pracują w jednojęzycznym otoczeniu polskim, gwara jest u nich wypierana przez język polski w kolejnych sferach komunikacyjnych³.

Macierzysta gwara „polskich” staroobrzędowców miała wiele cech wspólnych z gwarami białoruskimi. Przyczyną utrwalenia się w gwarze dawnych, a także nabycia nowych cech wspólnych z językiem białoruskim i jego gwarami była migracja starowierców na zachód⁴.

Przodkowie starowierców w Polsce pochodzili głównie z okolic Wielkich Łuków, a więc z zachodniej części środkowowielkoruskich gwar akających. Na tych ziemiach gwary charakteryzują się dużą niejednorodnością cech językowych. Krzyżują się tu cechy gwar narzecza północnowielkoruskiego, południowowielkoruskiego, gwar białoruskich, a także niektóre cechy grupy wschodniej gwar środkowowielkoruskich⁵.

W rosyjskiej gwarze staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego do dziś zachowały się elementy białoruskie nabyte przed osiedleniem się na terenach Rzeczypospolitej. Niektóre białorutenizmy funkcjonujące

¹ D. Paśko-Konecniak, *Wpływ polszczyzny...*, s. 44.

² *Ibidem*, s. 44–45; M. Głuszkowski, *op. cit.*, s. 88–94.

³ M. Głuszkowski, *op. cit.*, s. 99–100.

⁴ I. Grek-Pabisowa, *Rosyjska gwara...*, s. 12.

⁵ I. Grek-Pabisowa, *Gwara starowierców a północno-wschodnie gwary białoruskie (cechy fonetyczne)* [w:] *Staroobrzędowcy: Szkice z historii, języka, obyczajów*, red. I. Grek-Pabisowa, Warszawa 1999, s. 117–124.

w gwarze mogą być podtrzymywane przez język polski z racji istnienia bliskich związków między językiem polskim i białoruskim. Wśród cech językowych wspólnych gwarze staroobrzędowców i językowi białoruskiemu lub jego gwarom można wymienić ślady akania dysymilacyjnego (*tɛgd'a*, *sybr'ał*, *mɛrsk'ajɛ*), tzw. białoruskie jakanie dysymilacyjne typu „żyzdrańskiego” (*sɛ sl'ɛz'am*, ale *s'l'azy*), ciekanie i dziekanie (*c'is'n'en'jɛ*, *g'imn'as'c'ikɛ*, *z'es'ic*), dyspalatalizację *r* (*tav'aryšč*), niepalatalny wariant *č* (*p'eč*, *čaj*), dźwięk *ɣ* charakterystyczny dla zachodniej części gwar środkowowielkoruskich występujący obocznie z *g* (*bay'atyj*, *ɣasp'ot'*, *b'oɣa*, *tayd'a*), protetyczne *j* i *v* (*jirž'a*, *v'okny*), relikt cokania w postaci partykuły pytajnej *c'i*, końcówkę *-ы/-u* w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego (np. *глы́зы*, *воро́ты*), końcówkę *-ов/-ев* w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników rodzaju żeńskiego na *-а* (напр. *ба́бов*, *слівко́в*), liczne jednostki leksykalne (np. *сюды́*, *куды́*, *атку́ль*)¹.

Celem artykułu jest analiza sposobów wyrażania relacji przyczynowo-skutkowych w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców mieszkających w Polsce oraz wyodrębnienie spośród nich takich konstrukcji, które występują również w języku białoruskim lub/i jego gwarach. Pod pojęciem „paralelne konstrukcje” rozumiem występujące w porównywanych systemach językowych elementy, które są zbliżone pod względem brzmieniowym i tożsame pod względem funkcjonalnym. Niniejsze badania były prowadzone w ramach szerszego projektu, którego celem był opis przyimków i spójników funkcjonujących we wspomnianej gwarze. W artykule zostały pominięte takie konstrukcje, które występują również w standardowym języku rosyjskim. Aby ustalić, czy na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat doszło do jakichkolwiek zmian w zakresie wyrażania w badanej gwarze relacji przyczynowo-skutkowych, materiał zgromadzony w latach 1999–2018 został porównany z danymi *Słownika gwary staroobrzędowców mieszkających w Polsce* (dalej: SGS), który opiera się na materiale językowym z lat 1966–1977. Aby ustalić, czy konkretne zjawiska mają charakter systemowy, przytaczam informację dotyczącą częstotliwości użycia wyróżnionych konstrukcji oraz liczby informatorów, u których zostały one odnotowane.

Materiał językowy stanowi około 135 godzin nagrań wypowiedzi kilkudziesięciu informatorów reprezentujących różne pokolenia staroobrzędowców z regionu augustowskiego, suwalskiego i mazurskiego. Materiał zgromadzono podczas ekspedycji naukowych organizowanych w latach 1999–2018 przez zespół badaczy z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu².

¹ I. Grek-Pabisowa, *Rosyjska gwara...*; I. Grek-Pabisowa, *Gwara starowierców...*; D. Paśko-Koneczniak, *Białoruskie elementy językowe w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców mieszkających w regionie suwalsko-augustowskim*, „Acta Baltico-Slavica” 2014, 38, s. 207–218.

² Szczegółowe informacje na temat materiału zgromadzonego podczas wspomnianych ekspedycji (metody doboru informatorów, ich biografie, metody prowadzenia wywiadu itd.) patrz: M. Głuszkowski, *op. cit.*, s. 60–75.

Użycie przytoczonych poniżej konstrukcji w języku białoruskim potwierdzałem w słowniku *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* (dalej: TSBM)¹. Jeśli chodzi o słowniki gwar białoruskich, to jedynym znanym mi słownikiem, w którym szczegółowo opisano interesujące mnie części mowy, a więc przede wszystkim przyimki i spójniki, jest *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (dalej: SBG)². Uwzględniłem również dane słownika *Віцебскі краёвы слоўнік: Матар’ялы* (dalej: WKS)³. W przypadku słowników gwar rosyjskich, to z podobnych względów korzystałem jedynie z trzech. Są nimi: *Псковский областной словарь с историческими данными* (dalej: POS)⁴, *Словарь русских народных говоров* (dalej: SRNG)⁵ oraz *Диалектный словарь староверов Латгалии* (dalej: DSSL)⁶. Przy nazwie każdej analizowanej konstrukcji już w nagłówku przytaczam przypis zawierający informację o słownikach poświadczających jej użycie w języku białoruskim lub jego gwarach.

Poniżej przytaczam konstrukcje przyczynowe wspólne dla opisywanego dialektu oraz języka białoruskiego lub/i jego gwar.

1. Przyimek *за* + instr.⁷

SGS poświadcza użycie powyższej konstrukcji dla oznaczenia przyczyny negatywnie ocenianego stanu rzeczy lub jego winowajcy. Został przytoczony jeden przykład jej użycia:

(1) *n''etu v n'as v''iščn'jъ pačt''i, t'ut za šp'akəm'i, to v n'as kab'y i b'yŭt, to n'ičav'o, an''i s'jad'ut*⁸.

W wypowiedziach z lat 1999–2018 użycia powyższej konstrukcji na razie nie odnotowałem. Być może nie była ona powszechna w badanej gwarze i wyszła już z użycia. W takiej samej funkcji w badanej gwarze używane są konstrukcje *уз-за* + Gen.⁹, *zza* + Gen., *чэрэз* + Acc., niewykluczone, że również konstrukcja *праз* + Acc.¹⁰. Powyższej konstrukcji przyczynowej używano również w ojczystych gwarach „polskich” staroobrzędowców, tj. w gwarach pskowskich¹¹.

¹ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* [online], <http://www.skarnik.by/tsbm>.

² *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, том 1–5, Мінск 1979.

³ *Віцебскі краёвы слоўнік: Матар’ялы*, Менск 2011.

⁴ *Псковский областной словарь с историческими данными*, тт. 1–24, Ленинград–Петербург 1967–2013.

⁵ *Словарь русских народных говоров*, тт. 1–44, Москва–Ленинград–Петербург 1965–2011.

⁶ Е. К о р о л ё в а, *Диалектный словарь староверов Латгалии*, Рига 2017.

⁷ Patrz: TSBM.

⁸ SGS, s. 356.

⁹ Użycie tej konstrukcji odnotowuje SGS. W nagraniach z lat 1999–2018 na razie jej nie odnotowano.

¹⁰ O tym poniżej.

¹¹ Patrz: POS-10.

2. Przyimek *зза* + Gen.¹

Konstrukcja ta oznacza przyczynę negatywnie ocenianego stanu rzeczy lub jego winowajcę. Przyimek ten łączy się z rzeczownikami konkretnymi, w tym z nazwami osób. W materiale z lat 1999–2018 odnotowano 4 użycia powyższej konstrukcji u 4 informatorów:

(2) *А матка рэнт у бярэт у от! зза ётай рэнт у матка ётава дэрыжыт.*

(3) *Зза кўрат руга́лісь.*

(4) *Зза дэнег паспóрились.*

(5) *Зза теб́я я памылі́лся.*

Konstrukcji tej nie odnotowuje SGS, występowała ona natomiast w gwarach pskowskich².

3. Przyimek *на* + Acc.³

Z nazwami chorób (w tym z nazwami narządów człowieka w sposób metonimiczny oznaczającymi choroby) przyimek *на* oznacza przyczynę czyjejś śmierci. Odnotowałem 6 podobnych użyc powyższej konstrukcji u 4 informatorów, np.:

(6) *Ён ўмер на рака.*

(7) *В нас ўмерла мая сястра́ Е***, два́цать шэсь(т)ь лет мёла, на сёрца.*

(8) *О тут такі́е о! гомолы, то ма́ма па́рила, разру́шыла, и ру́ки ужэ ха́дзілі, ну и яна́ два́цать шэсь(т)ь лет мёла и ўмерла на невра́з.*

Użycie powyższej konstrukcji w badanej gwarze zostało poświadczone w SGS, występowała ona również w gwarach pskowskich⁴. Warto podkreślić, że paralelna konstrukcja jest powszechna także w języku polskim.

4. Przyimek *праз*+Acc.⁵

Konstrukcja ta również oznacza przyczynę negatywnie ocenianego stanu rzeczy lub jego winowajcę. W przeanalizowanych nagraniach nie odnotowałem jednak ani jednego jej użycia, natomiast w trakcie wywiadów z użytkownikami gwary przeprowadzonych w 2017 roku sześć osób potwierdziło możliwość użycia danej konstrukcji w powyższej funkcji. Dalsza analiza zgromadzonego materiału być może pozwoli sformułować bardziej kategoriyczny sąd w tej sprawie. Jej użycie nie zostało poświadczone także w SGS.

¹ Patrz: *TSBM*.

² Patrz: *POS-13*.

³ Patrz: *SBG-3*. Niniejsze formy występują również w gwarach białoruskich na Łotwie, przylegających do Pskowszczyzny, dokąd również wyemigrowało wielu staroobrzędowców z ziemi pskowskiej i nowogrodzkiej. Por. teksty zamieszczone w: M. J a n - k o w i a k, *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*, Praha 2018.

⁴ Patrz: *POS-19*.

⁵ Patrz: *TSBM*, *SBG-4*.

5. Przyimek *чэрэз* + *Асс*.¹

Konstrukcja ta oznacza przyczynę negatywnie ocenianego stanu rzeczy lub jego winowajcę. Przyimek ten, podobnie jak opisany wcześniej przyimek *зза*, łączy się z rzeczownikami konkretnymi, w tym z nazwami osób. W materiale z lat 1999–2018 odnotowałem¹⁰ użycie powyższej konstrukcji u 6 informatorów, np.

(9) *Ну ста́лася пло́ха чэ́рэз... Чэ́рэз их ўаспóдь мýсел радíцця я́ко чэ́ловéк и претярпéнь распýтия, и в трéтий дeнь вaскрéснутъ и со áда...*

(10) *Вывeсьть., бо там бýла мног прáвидных людéй, и все пашлi в пéкла. Бо чэ́рез Ада́м(а) и чэ́рез. Бо аны́ вкúсли дéрева éта дабрá и зла.*

(11) *Éта..., чéрес éта ругáюцца часeт.*

(12) *А ён кадáсьти в палiцýи армóвцам был, и чэ́раз нас то <...>.*

(13) *Пóсь(л)е пришóл к ма., к мáтки и гаварiл, што бýли мы, и он чэ́раз нас самахóд пабýл, не?*

(14) *Скóки я чэ́рэз теб́я наплáкалась.*

Być może użycie powyższej konstrukcji w badanej gwarze jest kalką z polskiej konstrukcji *przez* + *Асс*. Argumentem przemawiającym za słusznością tego przypuszczenia jest fakt, że użycia tej konstrukcji nie odnotowuje SGS, co może świadczyć o tym, iż w badanej gwarze pojawiła się ona w ostatnich dziesięcioleciach, czyli w okresie silnego wpływu języka polskiego na dialekt „polskich” staroobrzędowców. Ponieważ w POS hasło *чэ́рез* nie zostało jeszcze opracowane, trudno ustalić, czy jednostka ta była używana w ich ojczystych gwarach.

6. Spóжник *бо*²

W zdaniach podrzędnie złożonych spółnik *бо* przyłącza zdanie składnikowe ze znaczeniem przyczyny, np.

(15) *Ну, па вме́ршым пла́катъ не на́да, бо он бе́дный и так наплáкался за жы́зньи.*

(16) *К рабóты чалавéка не наймёш, бо яны́ ўжэ распýшчэныe.*

(17) *А за камúны éтава не́ была, бо палiцýя явó злaпáла пад кё́скым с пíвым.*

(18) *Машýн не куплю́, бо не ма́ю за што.*

(19) *Сечáс какiе в год аднýе паберу́цца и то аны́ с дярéвни уйдýт, бо нет тут што дéлатъ в дерéвне, нет што!*

(20) *Я ня ма́ю ба́йни, бо на éта нет дéнег.*

(21) *Вы то не пóмните, бо вы маладýе.*

(22) *А ёсьли катóрый вме́ет, так не хóчэт за папá iść, бо папý ничавó не мóжна дéлатъ.*

(23) *Ну, в зямлю́ мы не кланя́имся, бо кáждый балънóй.*

(24) *Ня бýду жыть, бо я хварéю на сёрца.*

(25) *Яна́ знáет бóльшэ, бо яна́ папá дачкá.*

¹ Patrz: hasło *цэ́раз* w *TSBM*, *SBG-5*, *WKS*.

² Patrz: *TSBM*, *SBG-1*, *WKS*, *DSSŁ*. Por. również teksty zamieszczone w: M. J a n k o w i a k, *Współczesne gwary...*

Спójник *бо* ёсць у badanej гвары здецыдаванае найчэсьцей ўжываным спójнікам падрэдным пры́тчажа́ным зданне складніковае з значэннем прычынным. Выступае он у ўсёх інфарматараў, якіх выведзі заналязаваў. У выведзіх тых выраз *бо* па'явіа с'я ў ўсёх функцыах характэрыстычных для я́зыка польскага, длаега мо́жна поста́віць тэзу, і́з яго ўжыце ў badanej гвары ёсць вынікам ўплыву я́зыка польскага. Аргументам прэмаваіа́ным на кары́сць тэга прэпу́счэня ёсць ра́ўнiе́ж тое, жэ чэ́сць спójник папрэдажа́ па́ртыкулы ўзмацня́а́е *но* луб *а*, ко ра́ўнiе́ж ёсць характэрыстычныя для я́зыка польскага, нр.:

(26) *Ну ётава то я ужэ не дам ра́ды навет те́му сьрэ́дний шко́лы абраза́вня, што́б он ско́нчы́л, ника́кім о́бразам, но бо не́т за что́, в́сё на крэ́ху жы́вёцца.*

(27) *И им я́йцы ско́ну́ли... ско́ну́ли, и не́ бы́ла ма́лых в про́шлам га́ду. Но бо ско́ну́ли там.*

(28) *Я гаварю́: "То ча́во ты ня жані́лся?" "А бо тапе́рь до́брай най-ту́тъ де́вки – то то е́сть оу́о!"*

Поніва́ж једна́к ўжыце спójника *бо* ў па́вы́жсэй функцыі ёсць нотаванае ў я́зыку біа́лорускім і яго гварыах, а та́жэ ў вiелу гварыах ро́сы́йскіх, ў тым гварыах гру́пы пска́вскай¹, мо́жна ра́ўнiе́ж прэпу́счэа́а́, жэ спójник тей вы́ступоваў ў badanej гвары ју́ж прэда пры́быаіем старообрядцаў на зiе́мiе дзiсiе́йсэй Польшы і жэ польсчы́зна па́дтры́муе о́кре́сланае прэды́спозыцые гвары ў тым за́красе. У гвары „польскіх” старообрядцаў выступа́а́ тэ́ж iнне спójники па́дрэ́дныя пры́тчажа́а́а́ зданне складніковае з значэннем прычынным: *на́таму што́, за́то што́, дла́ево што́*. Чэ́сцьо́тлiво́сць ўжыаа тых спójнікаў ёсць једна́к значнае нíжсза.

7. Прэсьлэ́вак *зато*²

Прэсьлэ́вак тей ўжываны ёсць ў зданіах, ў якіх ёсць мо́ва о́ skutkach ста́но́в рэчы ко́му́ніка́ваных ў па́прэдажа́а́а́ чэ́сць выведзі. Выступае он ў значэнні 'длаега; з тэ́ж пры́чыны'. О́днота́ваў 38 ўжы́а́ дана́га прэсьлэ́вака ў 25 інфарматараў, нр.:

(29) *Нам ника́кім суды́ба́м няльзэ́ разлу́чэство, Бо́х и Че́лове́к. И за́то от! то́лька па́ть па́льцав.*

(30) *Ро́зница е́сть, а ў нас не́т ро́зницы, ў нас му́сит бы́ть в́сем а́дiна́кава. За́то мы на́зыва́а́е́мся ста́рава́еры.*

(31) *Гаспа́дь бы́л ни́шчы́м, бо ўаспа́дь ня бы́л бага́тым, ха́дiл, (з)на́чы́т, в ни́шчатэ́ са сва́ім у́чэ́ніка́м, и в́сё. И за́то не́ката́рыя не ўве́рэ́ли, не ха́те́ли па́ве́рiть, што́, (з)на́чы́т, ўаспа́дь та́кім ня мо́жет бы́ть.*

(32) *Напи́сано, што́ грех ня ме́ть дяте́й. За́то в ста́рава́рых сто́лька ма́но́га дяте́й бы́ла.*

(33) *Как ка́да-та то́лька па́ свя́а́а́а́ <...> вота́ за́то бы́ли Аста́фii, бы́ли Ва́рфа́ламе́и, бы́ли Мефа́бдii, бы́ли Аксе́нтіи, бы́ли Ти́ха́ны.*

¹ Patrz: POS-02, SRNG-03.

² Patrz: hasło *затое* ў TSBM.

Użycie w gwarach pskowskich wyrazu *zamo* we wskazanej funkcji notuje POS, jego występowanie w badanym dialekcie poświadcza SGS. Warto dodać, że wyraz *zamo* w znaczeniu 'dlatego; z tej przyczyny' występuje również w wielu gwarach polskich, między innymi w gwarach Suwalszczyzny¹. W powyższej funkcji w badanej gwarze występują również przysłowki *namamy* oraz *длетаво*, a częstotliwość ich użycia jest nieco niższa.

8. Zaimek *чаво*²

Zaimek ten występuje w zdaniach, w których mówiący pyta o przyczynę lub cel jakiejś czynności, np.:

(34) *А чаво яна плачэт?*

(35) *А сучас у в польскай грамадыке йишчэ ёта ишчэзла. Нет, нет ані стрыжэк то́ка ад́ін ви́жек. О! То чаво так ёсьця?*

(36) *Чаво яна х́одит с прикр́ытай главо́й? <...> Ну, зако́н испалня́ет.*

(37) *Чаво яна в длу́ннай ю́бки?*

(38) *А ты чаво сяво́дня в тако́й сукёнку?*

Wyraz *чаво* jest również używany w zdaniach podrzędnie złożonych jako wyraz spójnikowy przyłączający zdanie składnikowe oznaczające stan rzeczy, o którego przyczynie jest mowa, np.:

(39) *А я зна́ю, чаво яна пла́кала.*

(40) *Ну, а вы с релі́гии зна́ете при..., причы́ну, чаво ёта Ио́сиф.*

(41) *Ня зна́ю, чаво в шко́лы не учы́ли (релі́гии).*

Użycie wyrazu *чаво* w badanej gwarze notuje SGS³. W materiale z lat 1999–2018 odnotowałem 71 użyc tego wyrazu u 31 informatorów. Ponieważ w POS hasło *czego* nie zostało jeszcze opracowane, trudno ustalić, czy jednostka ta była używana w ojczystych gwarach staroobrzędowców mieszkających w Polsce. Warto podkreślić, że wyrazu *czego* w powyższych funkcjach używa się również w potocznej polszczyźnie. Możliwe zatem, że język polski podtrzymuje użycie w gwarze powyższych jednostek. W badanym dialekcie identyczne funkcje pełni wyraz *начаму* i ma on podobną częstość użycia.

Wnioski

Badanie potwierdziło, iż w wyspowej rosyjskiej gwarze staroobrzędowców mieszkających w Polsce zachowały się liczne dawne cechy gwarowe, które występowały na ich ojczystej ziemi. Została potwierdzona również teza o bliskich kontaktach gwary z językiem białoruskim i jego gwarami. W wypowiedziach informatorów zostały wykryte liczne użycia konstrukcji przyczynowych występujących również w języku białoruskim i jego gwarach. Znaczna część z nich występuje również w języku polskim, zdecydowana większość jest również znana w gwarach używanych na ojczystych

¹ Patrz: „*Za to*” w znaczeniu ‘dlatego’, <http://sjp.pwn.pl/slowniki/za%20to%20%C5%BCe.html> (dostęp 31.07.2017).

² Patrz: hasło *чаво* w TSBM oraz SBG. Por. również teksty zamieszczone w: M. Jankowiak, *Współczesne gwary...*

³ Patrz: SGS: *č'v'o*, || *čy'v'o*, || *čyh'o*.

ziemiach „polskich” staroobrzędowców. Możliwe, że większość z nich występowała w gwarze starowierców już przed przybyciem do Polski, a język polski ich użycie podtrzymuje. Z drugiej strony niektóre mogły pojawić się w gwarze pod wpływem języka polskiego już po osiedleniu się staroobrzędowców na ziemiach dzisiejszej Polski. Na chwilę obecną ciężko ustalić, jak dana konstrukcja pojawiła się w gwarze lub w idiolektach poszczególnych informatorów i jaką rolę z punktu widzenia ich funkcjonowania w gwarze odegrał język białoruski oraz jego gwary. Diachroniczne badania gwary umożliwiłyby uzyskanie odpowiedzi na te pytania. Z uwagi jednak na brak dostępnego materiału językowego sprzed lat 60. XX w. może okazać się to trudne.

Adam Jaskólski

Parallel causative constructions in the Russian dialect of Old Believers in Poland and Belarusian language and its dialects

A b s t r a c t

As a result of the territorial proximity of the Old Believers' homeland with the compact Belarusian language territory, as well as the exposure to Belarusian language and its dialects, the "Polish" Old Believers dialect bears many features characteristic for them. The main aim of this paper is to present parallel causative constructions which are being used in both the local dialect of Old Believers in Poland, and the Belarusian language or its dialects. The "Polish" Old Believers' narratives we investigated contain many examples of use of the causative constructions typical for their indigenous dialects, as well as those typical for the Belarusian language and its dialects. Some of them are also typically encountered in the Polish language, and they can be considered a result of Polish influence on the Russian dialect of Old Believers' in Poland.